

הרב ד"ר עידו פכטר

הסכנה שברעיון הבחירה

רעיון 'בחירת ישראל' מותקף לא אחת על ידי המחשבה המודרנית, הרואה בו בסיס להפליה ואף לגזענות. העולם המודרני דוגל בשוויון זכויות מלא עבור כל בני האדם, ועל כן הוא דוחה כל רעיון התומך בעליונות של אומה אחת על שאר העולם. בניסיון להגן על רעיון הבחירה, המחשבה הדתית-מודרנית טוענת שיש להבין אותו בצורה הפוכה מזו שהמחשבה המודרנית מבינה אותו. הבחירה איננה משקפת זכויות יתרות אלא מהווה ביטוי לעודף חובות. הנבחר הוא בעל תפקיד כלפי האנושות, ועל כן הוא אינו עליון עליה במובנים של תורת הגזע. אדרבה; הנבחר הוא משרתה של האנושות כדי לתקן ולרומם אותה. על כן במקום לדון את רעיון 'בחירת ישראל' במושגים של הפליה, יש להתייחס אליו במונחים של אחריות ושליחות.

הזכויות והחובות – אלו הן הנקודות שעומדות בדרך כלל בבסיס הדיון אודות מושג הבחירה. ואולם, אני מבקש לטעון שיש נקודה אחרת, יסודית מהן, שבלעדיה אי אפשר להבין את רעיון 'בחירת ישראל'. את הנקודה הזו אנו למדים מפרשת 'שמיני', ובפרט מפרשת מותם של נדב ואביהוא, שנשרפו בעודם חיים לאחר שהקריבו אש זרה. רבות דובר על חטאם; אבל אני מבקש להסיט את המבט מהם אל עבר אהרן אביהם. כשנתבונן בסיפורו הכאוב נבין יותר את חטאם, וממנו נלמד את משמעותה המלאה של הבחירה.

*

קריאה פשוטה בפרשת 'שמיני' מספקת את הרושם שהטרגדיה הנוראית של מות נדב ואביהוא הגיעה משומקום. אף אחד לא התכוון אליה או שיער שדבר שכזה יקרה. נדב ואביהוא הקריבו על דעתם אש זרה בלא סיבה ברורה הנראית לעין, וגם נענשו בעונש קשה, שנראה לא פרופורציונלי לחטאם. רושם זה הוא שעומד ברקע הקושי הגדול בהסבר הפרשה, אשר העסיקה חכמים ופרשנים רבים.

ואולם, קריאה רגישה בכתובים תגלה, שאווירה של מוות שרתה עוד קודם חטא הבנים. ימי חנוכת המשכן היו מאופיינים בחגיגות גדולה כלפי חוץ, אך מבחינה פנימית רחשה בהם רוח של סכנה. ביטוי ראשון לכך מופיע בסוף פרשת 'צו', עת מכשיר משה את אהרן ובניו לעבודת המשכן:

"ויאמר משה אל אהרן ואל בניו... ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה

שבעת ימים ושמרתם את משמרת ה' ולא תמותו כי כן צויתי."

אהרן ובניו נדרשו לשהות במשך שבעה ימים במשכן, כאקט של חניכה לקראת תחילת העבודה. אלא שמשה איננו מסתפק בציווי אלא מצרף אליו איום: "ושמרתם את משמרת ה' ולא תמותו כי כן צויתי". הדיבור חגיגי אך הלשון מאיימת. משה רומז לאהרן ובניו שאם יעזו לצאת מן המשכן הם עלולים למות.

לאיום הזה של משה משמעות רבה, שכן אם נחפש את מקורו בדברי האלוהים אליו, לא נמצא אותו. מסתבר שהאיום במוות היה פרי דעתו של משה לבדו. הדבר מעלה את התמיהה על אודות הצורך בו – מדוע ראה משה צורך לאיים על אהרן ובניו? מדוע קלקל את האווירה החגיגית עם דיבורים על מוות?

לטעמי, הגורם לכך הוא חששו של משה ממתן סמכות רוחנית לאדם אחר שאיננו הוא. אם עד כה, הקשר עם האלוהים היה נתון בידיו של משה לבדו, משהוכשר המשכן לעבודה, חלק מהסמכות הרוחנית עוברת לאהרן. כזכור, בפעם האחרונה שדבר שכזה קרה, נעשה עגל זהב. משה עלה להר סיני והשאיר את אהרן וחור ממונים על העם. התוצאה היתה עבודה לעגל בחסות אהרן. מה יקרה כעת במשכן? מי ערב לכך שעבודת האלוהים לא תידרדר לעבודת אלילים?

מפאת חששו זה מבקש משה לשלוט על כל הנעשה במרחבי המשכן. הוא מצווה את הכהנים להסתגר במשכן כדי שלא יושפעו מן החוץ ויתמקדו בעבודתם. הוא מדגיש

חזור והדגש שעליהם לעשות כפי שציווה אותם ולא ישנו. ולבסוף, משה מחזק את שליטתו עליהם באמצעות איום במוות על מי שיעשה אחרת מכפי שצווה, כרמז לעונש שבא בעקבות מעשה העגל, אז מתו כשלושת אלפים איש מישראל.

*

האם המסר עבר? האם הפנימו אהרן ובניו את האיום? התשובה היא חיובית, לפחות באופן חלקי.

הבה נעבור ליום השמיני לחנוכת המשכן, הוא היום הראשון לעבודת הכהנים. משה קורא לכהנים ולבני ישראל ומצווה אותם להביא את קרבנותיהם, כהכנה להתגלות השכינה. הכהנים והעם מתייצבים לפניו עם הבהמות ומחכים להנחיות שיבואו ממנו. אז, פונה משה אל אהרן ומצווה אותו להתחיל בעבודה:

“ויאמר משה אל אהרן קרב אל המזבח ועשה את חטאתך ואת עולתך וכפר בעדך ובעד העם ועשה את קרבן העם וכפר בעדם כאשר צוה ה'. ויקרב אהרן אל המזבח וישחט את עגל החטאת אשר לו. ויקריבו בני אהרן את הדם אליו ויטבול אצבעו בדם ויתן על קרנות המזבח ואת הדם יצק אל יסוד המזבח.”

ההזמנה לאהרן “קרב אל המזבח” מעוררת תשומת לב מיוחדת. מדוע מזמין משה את אהרן להתקרב למזבח ולא מצווה אותו ישירות בעשיית הקרבנות? מה משמעות התקרבות זו, שלא מצאנו כמותה במקומות אחרים?

הדמיון הלשוני בין הוראתו של משה - “קרב אל המזבח”, ובין פעולת ההקרבה שמתוארת בהמשך - “ועשה את קרבן”, “ויקריבו בני אהרן”, מלמד על הדרמה המתחוללת כאן. הקרבה אל המזבח מצד אהרן עלולה להתגלות כקרבן שלו עצמו. הסיבה לכך היא (שוב) חטא העגל. קרבנו של אהרן ביום השמיני הוא ייחודי. עליו להביא “עגל בן בקר לחטאת”. מלבד המקום הזה, לא מצאנו בשום מקום אחר שעם ישראל או מי מהכהנים נדרשו להקריב עגל לחטאת. הקשר אפוא לחטא העגל ברור. המסר עבור אהרן הוא שחטא העגל לא נמחק לו ועליו לכפר עליו. אבל האם אהרן יצליח לכפר על חטאו? האם לא ייענש על כך?

זו הסיבה שאהרן פוחד. הוא עומד מרחוק, מתמהמה מלהתקרב אל המזבח שמא

יהפוך בעצמו לקרבן, עד שמשה נאלץ לקרוא לו. המדרש מצייר את הרגעים הדרמטיים האלה באופן מרתק:

“קרב אל המזבח - היה אהרון בוש וירא לגשת. אמר לו משה: למה אתה בוש? לכך נבחרת!”

שיחה קצרה זו מזקקת את המתח שמצוי באוויר ביום השמיני. החגיגה הרשמית מהולה בחשש ופחד מצד אהרן. חטא העגל מאיים להתנקם בו. בספר דברים נשמע כיצד אלוהים ביקש להשמיד את אהרן בחטא העגל ורק בזכות תפילתו של משה נמנע מכך. מי ערב לכך שהנקמה לא תגיע כעת?

ההמשך ידוע. אהרן עצמו שמר על זהירות ונותר בחיים. אך בניו, נדב ואביהוא, נפלו בחטא דומה לשלו והקריבו את זרה “אשר לא ציווה אותם”. העונש שהושת עליהם לא רק גילם את חטאם אלא גם את חטא אביהם. אלוהים פקד את עוונות עליהם, ושרפם חיים, כפי שמשה שרף בשעתו את העגל.

דומני שזו הסיבה לכך שאהרן סירב לקבל את תנחומי משה. אהרן ידע שמות ילדיו לא נועד לקדש את שמו של אלוהים (“בקרובי אקדש”), כפי שהציע משה, אלא הבין שלחטאו מן העבר חלק גדול במוותם. לנוכח הבנה זו, אהרן לא יכול היה אלא לשתוק. “וידם אהרון”.

*

הדרמה המתחוללת בלב אהרן מעמיקה את הבנתנו ברעיון הבחירה. כמו אנשים רבים לפניו ואחריו, וכמו עם ישראל כולו, גם אהרן נבחר לשליחות ולמשימה, “לכך נבחרת”. אך הבחירה בו איננה מעוררת אצלו מחשבות על זכויות או חובות, כפי שהשיח העכשווי רגיל בהן, אלא מחוללת אצלו תודעה אחרת, תודעה של סכנה. האם הוא ראוי למעמדו? ומה יקרה אם לא יעמוד בדרישות כלפיו? אלוהים מדקדק עם נבחריו כחוט השערה ולא בכדי. הנבחר נדרש ליותר שכן אחריותו גדולה יותר. מחיר טעויותיו גבוה ועל כן עונשו חמור יותר. ומה יקרה לנבחר אם לא יעמוד במשימתו? האם אהרן היה מסכים לבחירה בו אילו ידע שבניו הולכים לשלם על כך בחייהם?

“מושג הבחירה קשור במושג הבחינה”, כתב על כך הרב דוד שלמה שפירא

ממילוווקי. "מי שנבחר הוא עומד תמיד להיבחן, ומי שעומד בניסיונו הוא הנבחר". עוד לפני כל שיקול של זכות או חובה, הבחירה בתודעה היהודית כרוכה בפחד וסכנה. הנבחר הוא הנבחן, ואין חיים קלים למי שנמצא במעמד הזה. למרבה הצער, ההיסטוריה היהודית מוכיחה זאת היטב. מסעי צלב, פרעות ת"ח ות"ט, האינקוויזיציה וכמובן השואה, מוכיחים עד כמה זה מסוכן להיות יהודי. אפילו היום הסכנה רוחשת, כאשר האנטישמיות מרימה ראש ומדינת העם היהודי נמצאת תחת איום קיומי. לא לחינם קבעו חכמים שכאשר אדם בא להתגייר פונים אליו הדיינים בשאלה "מה ראית שבאת להתגייר? אי אתה יודע שישאל בזמן הזה דוויים, דחופים, סחופים ומטורפין, וייסורין באין עליהם?". היהדות איננה מציגה עצמה כעסקה כדאית. רק אם בכל זאת המתגייר דבק בדרכו ואומר "יודע אני ואיני כדאי", הרי ש"מקבלין אותו מיד" (בבלי יבמות מז, ע"א).

בדיאלוג הקצר הזה שבין המתגייר לדיינים אין הצהרות גדולות וגם לא קבלת מצוות. אין בו לא ביטוי של זכויות ולא של חובות. מה שיש בו זו תודעה בסיסית שורשית של היהדות בנוגע לרעיון הבחירה. רצונו של המתגייר להצטרף לעם היהודי איננו יכול להיות מבוסס על כדאיות אלא על שייכות. כשם שאמר משה לאהרון "לכך נבחרת!", כך המתגייר צריך לחוש שהוא שייך לעם הנבחר, מבלי שהוא יכול לנמק או להסביר זאת. לא הוא בחר בעם היהודי אלא העם היהודי בחר בו. ועל אף שהוא מודע לסכנה הכרוכה בכך, הוא חפץ להתגייר. אין עבורו דרך אחרת.

*

דרכו של המתגייר ליהדות היא המפתח להבנת הזהות היהודית בימינו. הרב יונתן זקס מתאר בדרך זו את חזרתו לזהותו היהודית בימיו כסטודנט לפילוסופיה באוניברסיטת קיימברידג'. הימים היו ימי מלחמת ששת הימים וסכנה קיומית ריחפה מעל מדינת ישראל. פתאום, מתאר הרב זקס, הקמפוס התמלא ביהודים שיצאו מאלמוניותם וביקשו לתמוך במדינה היהודית. אז הבין הרב את חשיבות הזהות היהודית עבורו. "זהות יהודית לא היתה אמת פשוטה... שיכולתי לקבל או לדחות... לא בחרתי בזהות הזאת. היא זו שבחרה בי", תיאר את התהליך שעבר בספרו 'רדיקליות אז, רדיקליות עכשיו'. לא אחת הוא נהג לצטט בעקבות כך את דבריו של שייקספיר, כשתיאר את העם היהודי כעם ש"הגדולה בחרה בו".

מכיוון אחר, זיקק תוכנה זו הסופר היהודי, שורד השואה, ז'אק אמרי, במלים קשות. "להיות יהודי... אין פירושו רק שאני נושא בתוכי שואה שקרתה אתמול ולא מן הנמנע שתשוב ותקרה מחר", כתב בספרו 'מעבר לאשמה ולכפרה'. המספר שהיה חקוק על זרועו השמאלית, זכר לימים ולעינויים הקשים שעבר באושוויץ, תמצת לדבריו את זהותו היהודית יותר מכל הכתוב בחומש או בגמרא. אם בצעירותו ביקש להתבולל, באה השואה והוכיחה לו שהוא אינו יכול להתכחש לזהותו היהודית. יהדותו בחרה בו.

הפנמת תודעה זו, כיסוד הזהות היהודית, תישלח אותנו אל הדיון אודות רעיון הבחירה ממקום אחר לחלוטין. מאז ימיו של אהרן ועד ימינו אנו, נקראים יהודים להתקרב אל עבודת הקודש, במימוש הייעוד ההיסטורי שהוטל עליהם. אבל הדבר כרוך בסכנה - בשנאה ובאלימות, במות ילדים בצבא ובפעולות טרור. האם יסכים העם להתקרב? האם ייענה לקריאה? זהו האתגר המונח לפתחנו כיום. אנו זקוקים לאותם גדולים, שכמו משה בשעתו יקומו ויקראו אלינו: "לכך נבחרתם".